Bjørn Andersen

Holberg og landboerne

Digital version – PDF/A – A5

bjoerna.dk

https://bjoerna.dk/landboerne.pdf

978-87-976685-1-1

Udgave 2.0 – 11.01.2026

1: © Den Holbergske Stiftelse Tersløsegaard
Forlaget Vandkunsten [ophørt]
Tersløsegaard 2010
Holberg og bønderne
Forfatter: Bjørn Andersen
Tryk: Narayana Press, Gyllingnæs
ISBN 978-87-7695-176-4

2: © Bjørn Andersen

Holberg og landboerne

Digital version PDF/A [A5]

Skrift: Georgia

ISBN: 978-87-976685-1-1

Indhold

Indledning 2010.....5

Indledning 2026.....10

1 – Tersløse, tirsdag den 18. maj 1745.....15

2 – De sære fugle.....16

3 – Røgteren. Gæssene, Storkene?.....18

4 – Indgetogen 20

5 – Grasserende kvægsyge.....21

6 – Nu har jeg gjort mit, så må I gøre jeres.....33

7 – Holberg var ingen erfaren landmand, men trak på sine fogeder.....42

8 – Møllerenken og Hans Larsen.....46

9 – Lars Winderslef og bønderne ved Brorupgaard.....49

10 – Var en gård brudt ned, skulle den genopbygges.....53

11 – Partikulair animositet mod proprietair Holberg?....58

12 – En helgenhistorie eller to?.....60

13 – Bøndernes børn, landsbyskolen, degnen.....66

14 – Fæsterne i Tersløse.....72

15 – Projektmageren der tabte hovedet.....79

16 – Digteren og Baronen.....83

17 – Løvevej. Reformernes landskab.....90

18 – Henvisninger.....91

Ludvig Holberg's skrifter [da/no udgivelsesprojekt].....91

Ludvig Holberg's skrifter [ældre henvisninger].....91

Dramatiseringer.....92

Biografisk om Ludvig Holberg.....92

Landbrug....92
Opslagsværker....92
Kort over Havrebjerg, Brorupgaard, Tersløse 93
Havrebjerg, Brorupgaard....93
Tersløsegaard....93
Sorø Akademi....93
19 – Forkortelser....94
20 – Helge Torm's anmeldelse af *H. og bønderne*....95
Bagsideflap....97

Indledning 2010

Skulle talen falde på Holberg og bønderne så ville de fleste tænke på **Jeppe** eller **Erasmus Montanus**; der er endda dem der har brugt disse to komedier til at illustrere hvordan forholdene var for længe siden - det vil sige før Stavnsbåndets afskaffelse og de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet.

Holberg var et overmåde nysgerrigt menneske og samlede livet igennem mange informationer op, men da han skrev **Jeppe** i 1722 vidste han ikke så meget om de virkelige forhold på landet i Danmark. Dét han vidste af egen erfaring satte han imidlertid godt sammen med dét han havde hentet fra forskellige kilder.

Omvendingsintrigen i **Jeppe** er således ikke Holberg's egen, men stammer fra den tyske præst og pædagog **Jacob Bidermann**. **Jeppe**'s 'kløgter', hans kvikke bemærkninger, stammer derimod fra Holberg selv. Måske på grund af sammenbygningen af **Bidermann** og Holberg var opførelsen ved at gå helt galt; første gang faldt komedien på gulvet fordi skuespillerne var forvirrede over stykket – og gav sig til at skændes om det. Men da **monsør Gram** – en bondestudent fra Ringstedkanten [1] – fandt på at spille Jeppe

1 Ikke at forveksle med professor **Hans Gram**.

som ægte sjællandsk bonde – med dialekt og gebærder – blev stykket reddet hjem; næppe som realistisk teater eller som karakterkomedie, snarere som grov farce.

At det forholdt sig sådan har vi i store træk fra hestens egen mund; det var ikke noget Holberg forsøgte at skjule, men heller ikke noget han gik i detaljer med.

I de næste mange år skaffede Holberg sig grundig historisk viden, og han satte sig desuden ind i hvordan forholdene var på universitetets egne fæstegårde.

Vilhelm Marstrand: *Jeppe og Jakob*. Skitse i *»60 Tegninger gengivet i Tontryk«* Kbh. 1929. Når dette Jeppe-billede er valgt er det fordi der er tale om en skitse uden alt for præcise detaljer i modsætning til Marstrand's Holberg-malerier – der tilhører en anden tid end Holberg, aktørerne og komedierne.

Den historiske viden begyndte Holberg at øse af allerede i 1729 da han udgav sin *Danmarks og Norges Beskrivelse,* ét af hans mest centrale værker, desværre osse ét der har været overset måske fordi det snarere var et samfundsfagligt værk end et skønlitterært?

Det er i netop dét værk at Holberg meldte sig som åben tilhænger af den dansk-norske enevælde, særligt af den måde den havde udviklet sig under **Frederik 4'**.

Holberg prøvede i *Beskrivelse* at finde ud af historien bag det sjællandske vornedskab, men kom ikke til bunds – hvad han ærligt nok gjorde en bemærkning om; men han roste **Frederik 4'** for at have afskaffet det i begyndelsen af 1700-tallet – samtidig med at han havde etableret Landmilitsen.

Ikke mange år efter indførte **Christian 6'** imidlertid Stavnsbåndet, ikke kun på Sjælland men over hele landet; det skete i 1733 – altså efter ***Jeppe*** – og det skyldtes at **godsejerne** havde fået større problemer med at skaffe og fastholde unge **karle** både til fæstegårdene, til hoveriarbejdet og til militærtjenesten.

På dét tidspunkt var komedieteatret i Lille Grønnegade gået nedenom på grund af manglende søgning, store dele af byen var brændt i 1728, og der var – efter Kongeskiftet – indført

et langvarigt og religiøst begrundet forbud mod at spille teater i Danmark.

På Holberg's tid blev universitetets drift – lønnen til **professorerne og pedellerne** – finansieret af fæsteafgifter, ikke af regelrette statslige bevillinger. Holberg måtte i begyndelsen af sin universitetskarriere selv ud for at hente sin løn på en fæstegård syd for København.

Senere, i 1737, valgte man ham som kvæstor, det vil sige til at administrere alle universitetets gårde – ikke alene, men med støtte af en 'inspektør', en universitetsridefoged.

Samtidig begyndte Holberg at placere sin private formue i landejendom og i skovbrug, først ved at låne penge ud til godsejere, så ved selv at købe et par herregårde, først Brorupgaard ved Havrebjerg, senere Tersløsegaard. [2]

Dette hæfte har fokus på den sidste del af Holberg's liv og på hvordan han drev sine egne gårde.

Januar 2010 Bjørn Andersen

2 På et senere tidspunkt – i 1747 – gav Holberg sine ejendomme til **Kongen**. Dette blev omtalt i **Erich Pontoppidan**'s *Den Danske Atlas* tomus III (Kbh. 1767), fotolitografisk genudgivet af Rosenkilde og Bagger (Kbh. 1968), s. 67 m.fl.

Indledning 2026

I oktober sidste år sad jeg og tænkte over hvad status kunne være med hensyn til hæftet ***Holberg og bønderne*** (2010) ikke mindst i digital henseende. Og opdagede så at dét forlag som i sin tid havde taget sig af udgivelsen – *Vandkunsten* – for et par år siden var gået konkurs. Det har der været flere grunde til – både samarbejdsmæssige og økonomiske.

For mit eget vedkommende havde jeg ikke noget aktuelt mellemværende med ***Vandkunsten***, fx et økonomisk, men jeg kunne notere at jeg ikke havde hørt eller modtaget noget som helst fra forlaget siden udgivelsen eller fra bestyreren af konkursboet – og at jeg heller ikke havde hørt eller modtaget noget fra forlagets medudgiver ***Tersløsegaard*** – som i øvrigt havde skiftet besætning [3]. Med dét *in mente* tænkte jeg at jeg offentligt burde gøre opmærksom på at jeg måtte forbeholde mig retten til dét jeg havde bidraget med ved udgivelsen i 2010, det vil sige tekst og billeder.

Efter min mening måtte ***Vandkunsten***'s og ***Tersløsegaard***'s rettigheder være begrænset til den

3 Fra nytår 2026 har *Realdania By & Byg* købt Holberg's herregård af *Den Holbergske Stiftelse Tersløsegård. Realdania* vil gennemføre en omfattende restaurering og udleje bygningerne til Stiftelsen. Se nærmere i *Realdania By & Byg*'s *årbog for 2025*, s. 58-59.

specifikke udgivelse i 2010 og strakte sig derfor ikke ud over dem – hvilket kunne være tilfældet hvis der var indgået en særlig aftale herom. Men en sådan var ikke foreslået eller drøftet – endsige indgået.

Anledningen til at jeg interesserede mig for 'bøndernes' status i 2025 var at jeg tænkte at det ville være meningsfuldt at gøre dets indhold tilgængeligt for alle interesserede i en digital form – og meget gerne gratis. En sådan digital tilgængelighed fandtes ikke.

Samarbejdet mellem ***Vandkunsten*** og mig var forløbet udmærket bortset fra en enkelt 'detalje' nemlig at forlaget havde rettet nogle af manuskriptets citater uden særlig aftale herom. Enden var blevet at der var blevet tilføjet en **bemærkning** om at man så vidt muligt har fulgt Holberg selv – og derfor ikke har gjort forsøg på at trimme eller modernisere teksten.

Bemærkning [fra 2010-udgavens note 5]

5. Begyndelsen af Epistel 429 der udkom i 1750. Dette og følgende citater er så vidt muligt gengivet med den originale stavemåde og tegnsætning — hvad enten den måtte skyldes forfatteren selv eller hans **bogtrykker**. Dog er i nogle citater tilføjet ekstra afsnitsdelinger, og navneord er skrevet med store forbogstaver uanset hvad originalen siger.

I tiden efter udgivelsen i 2010 har det dansk norske udgiversamarbejde om Holberg's tekster udarbejdet videnskabeligt begrundede udgaver af værkerne – herunder af hans epistler – samtidig med at man har udarbejdet en sprogligt moderniseret version. Begge dele er gjort frit tilgængelige på internettet – hvilket er et stort og smukt skridt fremad.

Efter at jeg i denne vinter har overvejet tingene er jeg nået til – aktuelt – at bruge udgiversamarbejdets 'oprindelige' version men samtidig – i noter – gøre opmærksom på hvor man kan hente samarbejdets 'moderniserede' version såvel som den digitaliserede udgave af *Holberg-ordbogen* [4].

4 https://holbergordbog.dk/

Når jeg holder mig til den 'oprindelige' version er det fordi jeg tænker at det er mest autentisk – og at teksterne ret besét ikke er helt umulige at forstå for moderne læsere (slet ikke når der henvises til 'moderniserede' muligheder med videre).

De 'oprindelige' tekster er dog modificeret en smule, osse i forhold til 2010-hæftet. Fx er der tilføjet **flere afsnitsdelinger** og alle **personnavne** (og betegnelser) – bortset fra monsør H – er sat med fed skrift for at man nemmere kan orientere sig i teksterne [5].

Der skal nok være læsere som ikke bryder sig om den måde jeg sætter **tegn** på. Jeg har nemlig valgt kun at sætte tegn hvor de (efter min mening) støtter en oplæsning eller i øvrigt fremmer forståelsen. Så vidt jeg kan se har Holberg brugt et lignende princip (hvad der muligvis hænger sammen med at han ofte har dikteret sine tekster) – og at

5 Desuden har jeg langt hen ophævet Holberg-tidens sondring mellem forskellige skrifttyper. Alt i alt har meningen med mine justeringer været at forenkle og tydeliggøre, men samtidig at bibeholde Holberg's sprog.

han desuden – formoder jeg – ofte har overladt det til sine **skrivere** at sætte tegnene på en måde som de selv fandt bedst.

Sidst men ikke mindst har det formentlig været udbredt at servere teksterne i oplæst form i forskellige familiære og faglige sammenhænge.

Januar 2026 Bjørn Andersen

1 – Tersløse, tirsdag den 18. maj 1745

Tirsdag den 18. maj 1745 var en travl dag hvor Holberg fik udrettet en del.

Først handlede han med landsdommer **Johannes Christensen** om Tersløsegaard [6] – landsdommeren havde boet på gården et par år.

Dommeren havde måske håbet at få mere hjem end Holberg var til sinds at give, men de var dog blevet enige. Da de tersløseske formalia havde fået deres, fulgtes de to herrer fredsommeligt eller i højt humør til Ødemark [7] nogle få kilometer derfra; de havde et ærinde at gøre hos fru **Elsebed Steen salig Bruuns**, hende der året før havde oprettet Ødemarks Hospital for 5 fattige.

Af **fru Steen** købte Holberg nu Stillinge Kirke med gods i Øster Stillinge, Kieldstrup og Næsbye byer – og Landsdommeren?, … han var taget med for bekendtskabs skyld og for at bevidne handelen [8].

---

6 Om Tersløsegaard kan læses i Kjeld de Fine Licht's *Tersløse Gård og Kirke*; et kort uddrag kan læses i *Tersløsegaard 2008*.

7 Ødemark knap 4 km syd for Tersløse, se Erich Pontoppidan's *Den Danske Atlas* tomus III (Kbh. 1767), fotolitografisk genudgivet af Rosenkilde og Bagger (Kbh. 1968), s. 81 f. og *Trap* bd. 8, s. 739 f.

8 Brev nr. XXIV i *Holbergs Breve Atlas*, s. 45.

2 – De sære fugle

Fra dén tid opholdt Holberg sig på Tersløsegaard hver sommer og han var – om ikke af statur – så af anseelse en temmelig stor og sær fugl på de kanter.

Når der skete noget usædvanligt fik han det at vide, og straks red han af gårde – eller kørte i sin lille gig – for at erkyndige sig. Måske lod han parykken ligge og nøjedes med sommerhat og støvfrakke?

> Forgangen Sommer, da jeg var paa Landet, blev mig fortaalt, at **Skov-Fogden ved min Gaard Oreboe**, havde seet en fremmed Fugl af en overmaade Størrelse. Jeg begav mig til Stedet, for at erkyndige mig nøjere derom, og for at høre, hvad Beskrivelse derover giortes. Han berettede da, sig tilligemed sin Hustrue og Søn at have seet ikke langt fra sit Huus hoppende paa Marken en overmaade stor Fugl tilligemed andre af mindre Størrelse, som maatte være Unger. Konen og Sønnen, som da vare nærværende, bevidnede det samme med saadanne Omstændigheder, at Fuglen var af Størrelse, som en Aargammel Kalv, og havde skrækkelige Kløer. Medens den tilligemed Ungerne hoppede paa Marken,

løb Sønnen til Huset, og hentede sin Flint, hvormed han nærmede sig meere til disse Dyr. Men da overkom ham saadan Skræk, at han ikke dristede sig til at skyde: Og fløj Fuglen derpaa bort tilligemed Ungerne. Jeg spurte da, om det kunde ikke have været en stor Ørn. Men Skov-Fogden sagde, at den lignede en Ørn hverken i Skabning eller Størrelse, saasom den var tre gange saa stor: Den kunde ej heller være af det slags store Fugle, som de Norske kalde Tiur, – – efter den Beskrivelse, som derover giortes. [9]

Scenen har den nysgerrige baron sat med et par hurtige strøg. Fogeden, hans kone og søn fortæller om den store hoppende fugl og dens unger – og så har de haft en diskussion om hvilket kræ der kunne være tale om, en ørn? en tjur?

9 Begyndelsen af Epistel 429 der udkom i 1750. Citeret efter LHS 1.0, http://holbergsskrifter.dk – hér kan man både finde den oprindelige version og en udgave der følger moderne dansk retskrivning. Gå evt ind på: https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler%2FEpTom4.page;toc.depth=1;brand=&chunk.id=start – Alternativt kan man finde teksten i **F.J. Billeskov Jansen**'s kommenterede udgave af epistlerne.

3 – Røgteren. Gæssene, Storkene?

Måske i Holberg's sidste sommer så han nogle fugle – det var kort før høst, for kornet stod endnu på marken – og han spurgte **røgteren** om det kunne være gæs. Næh, har **røgteren** svaret i sin midtsjællandske mundart:

> Forgangen Høst, da jeg var paa en af mine Gaarde [10], blev jeg, da Kornet endda stoed paa Marken, vaer henved 8 Storke: Jeg bildte mig ind langt fra, at det var Giæs, og tiltalede **Rygteren** derfor: Men jeg fik da at vide, at de vare alle Storke, hvilke efter Sædvane mod Høsten pleyer at forsamle sig for at overlægge deres Bortreyse til andre Lande. Man merker af dette, som af adskillige andre Exempler, at visse Dyr uden Tvang forlade et Stæd, og anrette nye Colonier. Saadant er kiendeligt med Rotter og Muus. Udi den Gaard i Kiøbenhavn, hvor jeg nu boer, bliver undertiden alle Værelser opfyldte med saadan Mængde af Muus, at de ved intet Middel kand udrøddes: Men, naar Sværmen er stærkest, forsvinde de paa eengang: Paa min Sæde-Gaard Terslös, var for nogle Aar siden en uhørlig Mængde af store Rotter, hvilke giorde saadan Bulder paa Loftene, at Gaarden kom i Udraab for

10 Næppe en gård ved Tersløse for dén nævnes længere nede, men én af de andre gårde.

Spøgerie. De samme bleve og borte af sig selv paa eengang. [11]

11 Uddrag af den efterladte epistel 474, der udkom samme år som Holberg døde – i 1754. Citeret efter LHS 1.0, http://holbergsskrifter.dk – hér kan man både finde den oprindelige version og en udgave der følger moderne dansk retskrivning. Gå evt ind hér: https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler%2FEpTom5.page;toc.depth=1;brand=&chunk.id=starthttps://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler%2FEpTom5.page;toc.depth=1;brand=&chunk.id=start – Alternativt kan man finde teksten i **F.J. Billeskov Jansen**'s kommenterede udgave af epistlerne.

4 – Indgetogen …

Som årene gik, var Holberg blevet mere og mere *indgetogen* [12]. Da hans gode ven og kollega **Hans Gram** engang indbød til spisning af fasaner hos sig og lægen **Jens Bing**, meldte han forfald på grund af sit helbreds ringhed [13] – ikke med det samme, men efter at have overvejet indbydelsen. Dét er der skrevet og talt en del om – Holberg's helbred og hans muligvis indbildte syge.

Da **Gram** og andre havde taget initiativ til dannelsen af dét der siden blev Videnskabernes Selskab blev Holberg seniort medlem, én man hverken ville eller kunne gå udenom; men har han deltaget dér i et enkelt møde eller to er det højden.

På sine gamle dage gik Holberg ikke meget i forsamlinger – bortset fra de musikarrangementer han selv indbød til i sin professorbolig på hjørnet af Fiolstræde og Kannikestræde.

---

12 Indgetogen – det vil sige *tilbagetrukket*.

13 *Breve fra Hans Gram 1685-1748* ved Herman Gram, Kbh. 1907, s. 286.

5 – Grasserende kvægsyge

Det er først i skrivende stund, i vinteren 2009/2010, at man på Verdensplan har turdet sige at kvægsygen er udryddet. Der var i 1700-tallet tale om en meget besværlig virussygdom der gav store problemer, osse for Holberg. Hverken hans egen besætning eller hans fæstebønders gik ram forbi, og når først en besætning var blevet angrebet, var man nødt til at slå alle dyrene ned; man kendte ingen medikamenter der kunne forhindre at sygdommen brød ud – eller gjorde det muligt at helbrede syge dyr; og det var heller ikke muligt at forsikre sig, hverken som godsejer eller fæstebonde.

Holberg havde en personlig interesse i at man fik diskuteret sygdommen og behandlingen af den grundigt igennem, for det kunne gavne hans bønder og ham selv. Når man af fæsteprotokollerne kan se at det stod dårligt til i dé år, skyldtes det ikke alene, men et stykke ad vejen denne frygtelige sygdom.

Holberg funderede over sygdommens art og rette behandling og gjorde sig mange overvejelser som han

nedfældede, og som siden blev læst op i Videnskabernes Selskab – ikke af ham selv, men af **Hans Gram** [14].

Holberg var sikker på hvad kvægsygen *ikke* var; den var en svøbe, men ikke én som Gud havde påført menneskene for at straffe dem. Og den var heller ikke forårsaget af et stort kometnedslag.

Hvad årsagen end måtte være, måtte den være af jordisk og forklarlig art; deri havde Holberg ret – men han kunne som litteraturmand og historiker ikke komme længere. Det var nødvendigt med en anden tilgang og andre metoder – og så langt kom man først med **P.C. Abildgaard** – det vil sige på **Struensee**'s tid.

Hvad Holberg kunne foreslå var at man tog nogle simple forholdsregler – og at man om nødvendigt gav bønderne en håndsrækning, så at de kunne komme på fode igen.

Måske kunne bønderne gøre noget ud af deres nyttehaver, skrev han. Måske kunne de lægge deres kostvaner om – spise mere kål og flere rodfrugter; de kunne skrue ned for brugen af smør i madlavningen, og de kunne med fordel

---

14 *Betænkning om kvægsygen* [1745-1746]. Se: https://bjoerna.net/holberg/Kvaegsyge.pdf. Se endvidere: https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=Kvaegsyge%2FKvaegsyge.page;toc.depth=1;brand=&chunk.id=start. Denne version er – står der - *ikke punktkommenteret*. Betænkningen om kvægsygen ligger efter *Moralske Tanker,* men et par år forud for *Epistlerne*.

behandle kødet på engelsk manér frem for på gammel dansk – de kunne lade være med at koge eller stege kødet for længe og i stedet udnytte kødets egen saft.

Holberg vendte siden tilbage til den grasserende kvægsyge, men gav op hvad forklaringerne angik. Han 'forstod' den ikke, skrev han i epistel 343 [15]:

15 Gå evt ind hér: https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler%2FEpTom4.page&toc.depth=1&brand=&chunk.id=bd4chap343 – Alternativt kan man finde teksten i **F.J. Billeskov Jansen**'s kommenterede udgave af epistlerne. – Det kan anbefales at konsultere *Holberg Ordbog* som foreligger i digital form på: https://holbergordbog.dk/

Min Herre forlanger at vide, hvordan Tilstanden er paa Landet efter den almindelige Qvæg-Syge. Jeg kand derpaa ikke give andet end et heelt forblommet Svar, nemlig, at den er baade bedre og slettere, end man havde ventet; thi alt hvad man frygtede og haabede, er ikke hendet.

Man frygtede for dyr Tiid paa Korn og feede Vare; men den Frygt er forsvunden, saasom de fleeste Vare sælges fast for den gamle Priis, og nogle end ringere end tilforn. Landmanden derimod trøstede sig derved, at Vahrene udi saadan Tilstand vilde stige, saasom en Tings Mangel og Rarhed forøger dens Priis. Men Udfaldet haver viset, at, ligesom Frygten paa een Side er forsvunden, saa er Haabet paa den anden Side slaget fejl.

Hvis min Herre forlanger en Forklaring af saadant *Mysterio*, da er det mig ikke mueligt at fornøje ham udi alt. Thi, hvis jeg kand udlede Aarsag til nogle Ting, saa kand jeg ingen reede finde udi alle Ting.

Jeg kand nogenledes begribe, hvi Faar, Lam og Sviin er mod Formodning udi ingen Priis, efterdi de Slags Creature, som skulde bøde paa Qvægets Tab, bleve tillagde i alt for stor Mængde.

Thi det er gaaet til ligesom med de nye opbygde Huse efter den store Ildebrand her i Kiøbenhavn, hvilke tabte deres Priis, efterdi man byggede for mange Værelser.

Men jeg begriber ikke, hvi Prisen paa Smør og Melk ej er stegen højere; thi det burde være en naturlig Følge af saa mange tusinde Kiøers Forliis.

Vel er sandt, at adskillige Landmænd paa nye have strax tillagt sig fremmed Qvæg igien: Men paa de fleeste Gaarde findes endnu ikkun halv Besætning, og paa nogle ingen.

Jeg kand end mindre begribe, at Huder efter 100.000 Kiøers og Studers Forliis udi Siælland alleene, endnu er udi ingen synderlig Priis. Kort at sige:

Alt hvad som er hændet, er imod Formodning, og de Landmænd, som meenede at have taget de fornuftigste *Mesures*, bleve meest skuffede.

Nogle anrettede tallrige *Schäfferier* ; andre tilkiøbte sig Kiøer igien med stor Bekostning; og andre igien tilhandlede sig Huder, som de lode barke, i Forhaabning at bringe dem højt ud, naar første eller andet Aar var passeret.

Men Faare-Handelens Herlighed varede ikkun nogle Maaneder, og Udfaldet i Henseende til Faarenes Mængde blev saadant, at de fleeste *Schäffere* ikke finge deres udlagde Penge igien.

En stor Deel af dem, som havde tillagt sig nyt *Hollænderie*, mistede dem kort derefter af samme smitsomme Syge igien; og de, som havde den Lykke at beholde de nyskiøbte Kiøer, bleve bedragne udi det store Haab, som de havde giort sig om Smørrets og Melkens Priis: Hude-Kræmmerne have ej heller fundet deres Regning.

De eeneste Ting, som ere komne udi Priis, ere de, som man tænkte at ville blive af ingen Værdie: Thi Høe og Havre have aldrig været dyrere, end fra den Tiid Kiøer og Stude, der saadant fortærede, forsvandte.

Jeg siger derfore, at de beste *Mesures* have havt slettest Udfald, og de hurtigste Landmænd have lidet største Forliis: Thi man kand sige, at Skaden ikke havde blevet saa stor, hvis de havde været mindre hurtige i at bøde paa den; thi just deres Activitet og de sundeste Reglers I-agttagelse have forrykket deres Concepter, og foraarsaget, at Medicinen er bleven fordærveligere end Sygdommen. Skaden er bleven dobbelt, efterdi de have iilet med at hæve den; da deres Forliis derimod, som have været mindre active: er ikkun bleven enkelt.

Jeg regner mig selv blandt de Sidstes Tall, hvis Indolence eller rettere Forsømmelse i at i-agttage de almindelige Regler haver foraarsaget, at Saaret er bleven mindre dybt, og Skaden meer taalelig. Jeg haver herudi raisonneret saaledes:

Enten holder Svagheden længe ved, eller den hører snart op; hvis den holder længe ved, da staaer man Fare ved nye Kiøers Indkiøb at lide dobbelt Skade; hvis den derimod hører snart op, vil man inden kort Tiid faae Kiøer og Stude igien for det gamle Kiøb. Thi mange 1000 Kalve, som tilforn bleve slagtede, blive nu tillagde, og det ikke alleene paa besmittede Steder, men endogsaa udi de Lande, hvor Svagheden ej haver været, saasom de sidste haabe at faae dem vel betalte.

Den største U-lejlighed herved er Mangel paa Giødning: Thi det er i den Henseende, at adskillige Landmænd strax have resolveret sig til nye Hollænderiers Anleggelse, saasom de have holdet for, at der var *Periculum in Mora* [https://holbergordbog.dk/ordbog?query=periculum] , og derfor have criticeret dem, der ikke strax efterfuldte deres Exempel. Men disse derimod ere blevne ved deres Forsæt, at see Tiden an, og af tvende onde Ting have udvalt den mindst onde, præfererende den i Tiden ventelige for den nærværende Fare.

De samme raisonnere saaleedes: En Jord kand udholde 2 a 3 Halme, det er, udi 2 eller 3 Aar staae ved Magt med en maadelig Giødning: naar saadan Tiid er forløben, og Sygdommen imidlertiid ophører, kand Horn-Qvæg med maadelig Bekostning igien erhverves; ikke at tale om, at de af Qvæg ødelagde Skove kand komme til Vext igien, hvilket og skeer.

Dette haver jeg udi denne Tilstand med nogle andre faa Proprietarier holdet at være vel grundet, og haver ikke befundet mig ilde derved.

Jeg haver forsynet mig med et maadeligt Antall af Faar, item nogle Plouge-Hopper, en Deel for at have nogen Giødning deraf, en Deel og for udi Ploug-Tiden at hielpe paa Bønderne, som udi saadan Tilstand meest kunde trænge der til, efterdi Studene, som ere Ploug-Besternes Medhielpere, vare bortdøde; Halmen haver jeg ladet raadne, og mænget den med Faare- og Hæste-Møg, og haver jeg ved saadant Middel conserveret mine Jorde, saa at jeg ingen Forskiel udi næstpaafølgende Aar haver seet imellem mine og mine Naboers giødede Agre.

Min Herre seer heraf, at jeg nogenledes kand giøre reede for min Huusholdning. Adskillige, som udi Begyndelsen have criticeret den, sige nu: Gid vi havde giort det samme! Jeg er dog nu omstunder ikke gandske destitueret for Qvæg: Thi den liden Hiord af 4 eller 5 Kiøer, som jeg paa begge Gaarde beholdt tilbage, ere allereede forøgede til 19. Den liden hvide Qvie, som min Herre saae i Fior, laver allereede til Barsel. Saa snart den bliver lykkeligen forløset, skal jeg lade min Herre det formeligen vide, helst om det bliver med en Qvie-Kalv, som nu er et Foster af Importance. Jeg forbliver &c.

P. S. Ret som jeg havde fuldfærdiget dette Brev, fik jeg at vide, at Qvæg-Sygen er kommen i Landet igien, og at den raser fast ligesaa sterkt som tilforn. Alle Concepter ere derved forrykte, og ingen drister sig meer at tale om Sygdommens Art og Egenskab, ingen veed ej heller hvad Anstalter udi Landvæsenet.

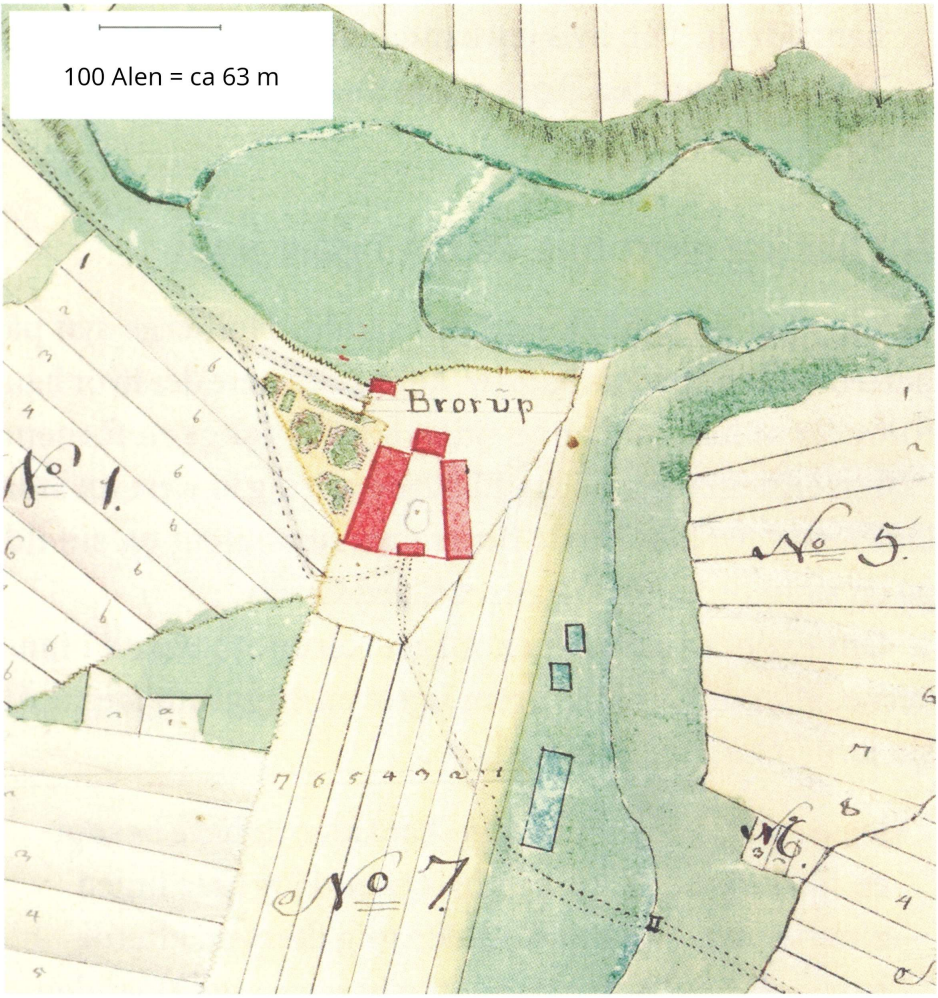
100 Alen = ca 63 m
Brorup
№ 1.
№ 5.
№ 7.

Brorupgaard. Udsnit af Rytterdistriktskort fra 1769. Kortet er tegnet af **A. Borch** i 1:4.000 på foranledning af Rentekammeret – der var en del af den enevældige konges administration. Kortet måler i sin helhed 169 x 100 cm (svarende til virkelighedens 6,7 x 4 km).

Originalen var i 2010 i Kort- og Matrikelstyrelsen [KMS] der har foretaget digitaliseringen. Siden er KMS flyttet til Klimadatastyrelsen - se evt https://www.klimadatastyrelsen.dk/kortlaegning og https://historiskekort.dk/om

Brorupgaard brændte i 1856 og blev flyttet flere hundrede meter. Gamle Brorupgaard var i bindingsværk. De to længer mod øst og vest er tilsyneladende flyttet udad i begyndelsen af 1800-tallet. **Skidenrende** er ikke angivet på kortet, men har ligget tæt på gården – lige øst for den – og løbet sydover. Et par hundrede meter mod syd har **Staklebro** ligget, formentlig hvor der har gået en jordvej til Lille Valby.

6 – Nu har jeg gjort mit, så må I gøre jeres

Skulle man pege på ét sted der samler Holberg's syn på herremanden og hans bønder, kunne det være dér hvor han fortæller at han for længe siden besøgte **en fornem mand**.

Den fornemme mand viste sig at være en stor landmand for han havde brugt sine ressourcer og sin tid på en – meget – ordentlig og ansvarsbevidst måde.

Om Holberg har haft en meget særlig stormand i tankerne, eller om han snarere har fremdigtet en baggrundsfigur til sin jordiske lignelse, vides ikke:

Min Herre forundrer sig over, at jeg som en gammel Mand og Philosophus, haver villet besværge mig med Jorde-Gods. Jeg meener, at ingen Handtering er en gammel Mand og Philosopho meer anstændig end Agerdyrkning. De Frugter, som Jorden bringer tilveye, ere saadanne, som Naturen setter Priis paa, da all anden Herlighed, som erhverves ved andre Midler, grunder sig kun paa Capricer, og have ingen anden Priis, end hvad Menneskers Indbildning derpaa setter. Om all Seilads, om Handel paa fremmede Steder ophørede, om Guld og Sølv-Miner bleve udtømmede, om adskillige Konster komme af Brug, tabtes intet virkeligt derved: Tvertimod det var Tegn til, at Mennesket tog af i Forfængelighed: Thi disse sidste ere kun som en Vernis, der pryder, da Agerdyrkning føder og opholder det Menneskelige Kiøn. De første Mennesker have derfor anseet Agerdyrkning, som den nyttigste, og i Følge deraf som den anstændigste Handtering. At Lacedæmonier holdte sig for gode dertil, og overlode saadant til Hiloter eller deres Slaver, viser alleene, at samme Folk derudi vare lige saa selsomme og u-naturlige som i alle andre Ting. Alle andre Nationer have været af andre Tanker. De anseeligste Mænd have fordum selv dyrket Jorden med deres egne Hænder, og indtil Førstelige Personer

have selv ageret Hyrder. Nullum vitæ genus honestius agricultura, siger **en gammel Romer**: Og er det derfore, at **Ceres** bliver kalden Jordens Moder, efterdi hun først holdes for at have underviset i Agerdyrkning. Man finder, at de største Regentere nest GUdsdyrkelse have recommenderet Agerdyrkning, og at høye Stands-Personer have skrevet Bøger derom. **Den Syracusiske Konge Hiero 2.** forfattede et Skrift derom. **Mago en Carthaginensisk General** efterlod sig 28 Bøger om Agerdyrkning; hvilke det Romerske Raad lod siden oversette paa Latin. **Cato den anseeligste Romer** udi hans Tid haver ossea forfattet et Skrift om den Materie, som endnu er i Behold. **Varro** og **Columella** tvende andre lærde Romere have og skrevet derom; og regner den første 50 saadanne Autores alleene blant Grækerne. **Varro** fortæller om en Romersk Raadsherre, der bebreidede **Appio Claudio** hans Pragt og Yppighed med disse Ord: **Her,** sagde han, **seer man ikke uden Guld, Sølv og Marmor, men hverken dyrkede Jorde eller Viingaarde: Jeg finder intet, hvorudi dit Lysthuus ligner dine Forfædres.** Det Klagemaal, som **Columella** fører over den Foragt, som Agerdyrkning begyndte at komme udi i hans Tiid, er syndigt og merkeligt. Han siger blant andet, at man

tilskriver Jordens Natur og Luften den Ufrugtbarhed, som ofte sees, hvorvel den største Aarsag maa tilskrives Agermændenes Forsømmelse og Efterladenhed. Ingen Betænkning er grundigere. Jeg selv haver af Erfarenhed mærket, at en af Naturen slet Jord, som drives af en duelig Bonde, er bedre end en god, som besiddes af en slet og forsømmelig Agermand, og at udi en Tiid af 30 Aar, som jeg haver haft med Jordegods at bestille, de beste Gaarde af saadan Aarsag ere blevne de sletteste, og de sletteste igien de beste. Efterdi derfore duelige Agermænd ere saa fornødne, og et Lands Velfærd fornemmeligen bestaaer udi Jordens Drift, saa kunde ingen Anstalt være ypperligere, end at fornye den gamle Romerske Lov, hvorved de settes udi Mulct og Penge-Straf, som bleve overbevisede at have ladet deres Jorde og Agre forfalde. Loven, som af Romerske Skribentere omtales, var denne: Si qvis agrum sordescere patitur, ærarius esto &c. En saadan Lov var nyttig saavel for Jorddrotten udi særdeleshed, som for Landet i almindelighed. Man seer bedrøvelige Virkninger deraf, at Jorde-Gods falder udi ukyndige, graadige og u-vederhæftige Folks Hænder, hvilke hverken have Videnskab, Villie eller Ævne til at holde Gods ved lige, end sige at forbedre det. Nogle beflitte sig allene paa at

ziire deres Hoved-Gaarder, men tænke lidet eller intet paa Bøndernes Jorde, som dog ere Hoved-Gaardenes Spise-Kammere. Andre søge kun at udpine af Godset saa meget som de kand udi deres Tiid, og lade Efterkommerne sørge for Resten. Her udover seer man over alt forfaldne Huuse, u-rygtede Jorde og forhugne Skove. Hvis ovenmelte Romerske Lov hos os blev fornyet, vilde gemeene, fattige og graadige Folk, som søge kun at giøre alting i Penge, tage i Betænkning at kiøbe Jorde-Gods med |fremmede Penge. Enhver bilder sig ind at være Landmand, som kand sige: **Saa meget meere haver jeg til Forpagtning end min Formand; Saa meget giør jeg af min Skov og mine Fiske-Parke; Saa meget haver jeg ziret og forbedret Hoved-Gaardens Bygning; Alle disse Urte-Gaarde, alle disse Spadsere-Gange ere anlagde i min Tiid.** Men det er det samme, som han vil sige: **See! i hvilket Trældoms Arbeide jeg haver holdet mine Bønder; og er det derfore ingen Under, at de ingen Tiid haver haft at flye paa deres egne Huuse, og at rygte deres egne Agre.** Man bliver ogsaa overbeviset derom, naar man betragter, udi hvad Tilstand Bønder-Godset er udi; da mærker man, at Gaardens Herre er kun Landmand i sin

egen Indbildning: Thi Bønder-Godsets Velstand er det rette Beviis paa Landmandskab. Jeg erindrer mig for mange Aar siden at have besøgt **en fornemme Herre**, paa hvis Gaard jeg saae ingen zirather; og da jeg forundrede mig derover, efterdi han var en bemidlet Mand, tog han mig ved Haanden, førte mig om, og visede mig sine Steen-Gierder, sine prægtige Skove, og sine Bønder-Gaarde, hvilke alle vare udi fuldkommen Stand. Jeg maatte da tilstaae, at han var større Landmand, end han syntes at være; Og haver jeg søgt at efterfølge hans Fodspor paa mit eget Gods, hvilket da det faldt i mine Hænder, var i bedrøveligere Tilstand, end nogen kand imaginere sig. Men førend jeg søgte at rense mine Fiske-Parke, at anlegge Frugt-Hauge ved Gaarden, hvor ingen var, eller at pynte paa Værelser, lod jeg de forfaldne Bønder-Gaarde enten forbedre, eller af Grunden opbygge, forsynede dem med Besætning, og lettede Bønderne deres Hoverie. Og, da jeg saadant havde giort, kaldede jeg dem sammen, og sagde: **Nu haver jeg giort mit; nu maa I giøre eders.** Thi det er herved at mærke, at der ere tvende Maader, hvorved Bønder fordærves; Een, ved at ikke rekke dem Haanden, naar de trænge; En anden ved at lade dem faae, hvad de peege paa, saasom de ved for megen Hielp henfalde til

Ladhed og Skiødesløshed. Jeg er ingen Landmand, kand ey heller udi mine Omstændigheder det være; men jeg tager Hoved-Posterne i Agt, og befinder mig derved bedre, end mange, der subtilisere og konstle paa alting. Det er med Agerdyrknings Videnskab ligesom med Philosophie: Nogle legge Vind paa Hoved-Ting, og lære noget; andre fordybe sig udi Transcendentalske Sager, forvilde alting, og vide intet: Thi gemeenligen, naar man hører, at een med en hvid Kiep gaaer fra Gaard og Gods, er det en konstig og Transcendentalsk Landmand, det er saadan en, som ved adskillige Inventioner forøger sin Jorde-Bog, og giver ikke Agt paa hvad det haver kostet og aarligen koster ham, eller hvad han vinder paa en Side, det taber han dobbelt paa en anden Side, saa at det gaaer ham som en vis Mand, om hvilken fortælles en latterlig Historie saaledes. Da en stor Høytidelighed engang udi **Kong Friderichs 3** Tiid

og et vist Sted som var overtrokken med Klæde, blev efter Processionen given til Priis, søgte en Mand at føre sig dette til Nytte, og med en Sax afklippede et got Stykke af Klædet, men medens han laae paa Knæ og klippede, listede en Skalk sig bag ham, og skar det heele Bagstykke uformerked af hans Præste-Kiole; hvorudover en Mand, som mødte ham paa Veyen, da han udi sit Favn bar hiem

det erobrede Klæde, sagde: **Min gode Hr. Jens! Hvad I haver vundet udi Indtægten, haver I tabt udi Udgiften,** eller efter Ordene: **Hvad I haver vundet fremmen paa, haver I tabt bag til. Min Herre** seer heraf, hvilke Principia jeg haver herudi, og hvad Tanker jeg haver om Agerdyrkning. Saasom den af alle Handteringer er den nyttigste, saa er den og den anstændigste, ja for en Philosopho den behageligste. **Cicero** siger: Vita rustica parcimoniæ, diligentiæ & justitiæ magistra est: Det er: Bonde-Levnet lærer os Huusholdning, opmuntrer os til Arbeide og til Retfærdigheds Øvelse. Ja man kand sige, at saadant Levnet er en practisk Philosophie. Hvorudover de største Mænd have sukket efter at komme paa Landet, og anseet saadant som en stor Herlighed. De have, udmattede af unyttige Forretninger og Fortredeligheder, som forefalde i store Stæder, raabt med **Horatio**:

O Rus! qvando ego te aspiciam, qvandoqve licebit

Ducere sollicitæ jucunda oblivia vitæ.

Jeg forbliver &c. [16]

16 Epistel 49 der blev trykt i 1748. https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler%2FEpTom1.page&toc.depth=1&brand=&chunk.id=bd1chap49&show.second=mod – Det afsluttende Horats-citat er oversat i **F.J. Billeskov Jansen**'s kommenterede udgave af epistlerne, bd 6, s. 102: „O, Land! hvornaar skal jeg faa dig at se? Hvornaar skal jeg faa Lov til at indsuge sød Glemsel for Livets Bekymringer?"

7 – Holberg var ingen erfaren landmand, men trak på sine fogeder

> Jeg taler aldrig med Bønder, uden jeg jo lærer noget af dem: Thi de *raisonnere* ikke uden om *solide* og magtpaaliggende Ting, hvorom de vide fuldkommen Beskeed. Man kand af dem lære, hvorledes Jorden skal dyrkes, Hæste og Qvæg *conserveres*, Skovene settes i Stand, Gaarder bygges, og en skikkelig *Oeconomie* føres.
>
> Derforuden *profiterer* jeg af deres Omgiængelse udi Sproget: Thi jeg lærer af dem gode gamle Danske Ord, som udi Kiøbstæderne ere forglemte, og hvorudi end lærde Folk ere ukyndige, saasom de ere komne af Brug, og ikke findes uden i vore gamle Lov-Bøger. Derforuden er Bøndernes Tale naturlig og uden *Affectation* eller u-rimelige *Complimenter*.[17]

17 Uddrag af Epistel 29. Se: https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler%2FEpTom1.page&toc.depth=1&brand=&chunk.id=bd1chap29&show.second=mod

Holberg vidste at nok var han blevet herremand, men han vidste osse at dét ikke gjorde ham til landbrugskyndig i nogen egentlig forstand. Han havde brug for pålidelige fogeder – eller forvaltere – og han havde brug for at kunne drøfte landbrugsfaglige spørgsmål med nogle der havde virkelig indsigt.

Blandt dem han trak på var søstersønnen **Christian Tostrup** som var foged på Brorupgaard før Holberg købte gården. **Tostrup** har givet Holberg gode råd og osse været hans fuldmægtig i visse sammenhænge. Senere blev han universitetsridefoged og flyttede til Jørgensbjerg i Roskilde.

En anden foged Holberg trak på var **Frederik Bjerre** [18] som han ansatte på Tersløsegaard i 1748 – og som han havde i sit brød til efteråret 1751 hvor **Bjerre** døde [19]. Der er bevaret en række breve fra Holberg [20], og det er tydeligt at **Bjerre** har været én af de få som Holberg havde tillid til og som han nærede agtelse for.

Bjerre blev bedt om at stikke en finger i jorden så Holberg kunne afgøre om han skulle udlåne nogle penge til en

---

18 På udskriften af brevet kan han have været betegnet *Mons: Frideric Bierre*.

19 Begravelsen fandt øæjensynligt sted noget senere, i april 1752, se nedenfor.

20 Et enkelt af brevene foreligger i original (nr. XXXV), resten i afskrift.

nærmere bestemt herremand; **Bjerre** blev desuden bedt om at holde øje med en tidligere foged på Brorupgaard – **Lars Winderslef** – som Holberg var kommet i proces med. Og så skulle **Bjerre** levere de regnskabsmæssige opgørelser til overhofmester **Reuss** [21] for så vidt angik baroniets ejendomme.

Bjerre skulle endvidere forhøre sig – men hemmeligt – om kornpriserne og han skulle presse en **murermester** ned [22]; der var en **møllerenke** at tage sig af; en **degneenke** som ikke skulle presses til at tage et bestemt hus [23]. **En karl** som nok ville overtage en fæstegård, men som ikke havde penge nok til et indskud [24]. Som man kan se var der mange store og små ting der havde Holberg's interesse. Men der må have været mange andre ting som vi ikke ved om i dag, enten fordi der ikke er bevaret breve eller dokumenter, eller fordi emnerne er blevet afhandlet mundtligt om sommeren, mens Holberg var på Tersløsegaard.

---

21 Overhofmester **Henrik VI af Reuss** stammede fra Tyskland, men blev hentet til Danmark af **Kongen**. Han spillede en vigtig rolle i indgåelsen af aftalen med Holberg om dennes støtte til *Sorø Akademi* som kongelig universitetsskole for adelens sønner.

22 *Holbergs Breve*, s. 152-153, dét brev som findes i original.

23 *Holbergs Breve*, s. 156.

24 *Holbergs Breve*, s. 159.

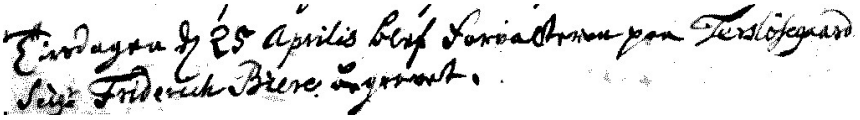

Frederik Bjerre's begravelse ifølge kirkebogen:
https://arkivalieronline.rigsarkivet.dk/da/billedviser?epid=23814197#635994,88578459

8 – Møllerenken og Hans Larsen

En mand var død i sommeren 1751 – eller ud på det tidlige efterår. **Enken** sad tilbage på **mandens** – parrets – vandmølle, måske i Havrebjerg, måske i Aarslev – begge ikke så langt fra Brorup – og **Frederik Bjerre** spurgte så baron Holberg hvad *han* mente man skulle gøre.

Møllen skulle drives videre, det har været det vigtigste – men helst på en måde som gav den største samlede fordel. At det var dét **Bjerre** og Holberg gik efter fremgår af sammenhængen, selv om der er betydelige huller i vores viden.

En enkemand – **Hans Larsen** – havde meldt sig, parat til at overtage **enken**, til at drive møllen og til at betale afgiften til sædegården.

Så gik en tid.

Holberg må da have mødt **enken** og af hendes græmmelse forstået at tingene ikke var som **Bjerre** og han selv havde troet.

Hans Larsen havde ikke noget godt ry, han havde ikke været god ved sin **forrige kone**, men på den anden side kunne man ikke godt gøre ham umulig – for det ville (må man tro ud fra sammenhængen) falde tilbage på

herremanden. Dertil kom at **Hans Larsen** næppe havde forstand på at drive mølle. Han var bonde, ikke én der var erfaren i at drive vandstue.

Hvad andet var at gøre for Holberg end at bede **Bjerre** skaffe sig nærmere underretning? I mellemtiden kunne **enken** blive boende, dét var Holberg indforstået med, men i så fald måtte hun skaffe sig hjælp fra **kyndige arbejdsfolk**.

Holberg kunne nok være omhyggelig i de mindre ting, men det var ikke den nære eller private omsorg der drev ham; dét der virkelig betød noget for ham var at tingene hang *ordentligt* sammen.

> **Møllerkonen** er færdig at døe af gremelse, om hun skall bindes til **Hans Larsen**, og lover at indgaae same vilkor som han. Dette har bragt mig udi stor tvilraadighed, saasom ieg tænkte at foreening imellem dem allerede var slutted, og eftersom hun tilbyder same vilkor , vill ieg saavel som I underkastes domme om man

driver hænde derfra. Det meste som ellers kand staae for øiene er at **Hans Larsen** derved selv kan blive ødelagd, saasom han alleene er vant til bondearbeide og derfore ikke kand begaae sig saa vel som en der er oplærdt udi handverket. Det vill og blive vanskeligt for ham at giøre noget fordeelagtigt parti, efterdi han er kommen udi udraab at have været haard imod sin forrige kone. Jeg beder derfor, at I vill tage dette udi nøie betænkning og indeholde med fæstet indtil ieg hører eders videre tanker herom. Imidlertid indtil ieg faaer svar bliver **Enken** ved Møllen og arbeidet strax maa foretages ved Vandstuen af saadane **arbeidsfolk** som kand giøre det forsvarligt. Jeg venter strax herpaa Ed betænkning og forbliver

Eders beredvillige

L. Holberg

Kiøbenh. d 14 Oct 1751.[25]

25 *Holbergs Breve*, s. 176-177.

9 – Lars Winderslef og bønderne ved Brorupgaard

Det var ikke kun **Jakob Skomager** i *Jeppe* der holdt smugkro, det samme gjaldt Holberg's egen foged på Brorupgaard – **Lars Winderslef** [26].

Om **Winderslef** – som Jakob – saltede sit øl for at fremme bøndernes og karlenes tørst vides ikke. Men **Winderslef** blev Holberg hurtig træt af; han beskyldte ham – med et noget yngre udtryk – for urent trav, afskedigede ham og rejste sag imod ham.

Tilsyneladende har Holberg taget fejl af situationen og sine muligheder, for sagen forløb på ingen måde som den må have stået optegnet i Holberg's 'drejebog'.

Winderslef søgte **Kongen** om dispensation til at få sagen behandlet af en kommission – det var en særlig domstol hvor hver part skulle udpege et par voldgiftsmænd, og hvor der efterfølgende blev valgt en formand.

Holberg brød sig uendelig lidt om kommissionsdomstole og skrev på dén tid en epistel imod dem [27]. Holberg ønskede

26 **Winderslef** blev ansat i 1747, afskediget i 1749.

27 Epistel 147 trykt i 1748. Se evt.: https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler%2FEpTom2.page&toc.depth=1&brand=&chunk.id=bd2chap147 - Alternativt kan man finde teksten i **F.J. Billeskov**

kommissionsdomstolene langt pokker i vold fordi de umuligt kunne virke fornuftigt, fordi de trak unødige omkostninger med sig – og fordi sagsbehandlingen nødvendigvis måtte trække ud. Holberg foretrak at man i stedet brugte kræfterne på at videreudvikle det ordinære retssystem.

Historisk set har det vist sig at Holberg greb helt galt i posen; siden hans tid har man gået på to eller flere ben, opbygget både et ordinært retssystem til at tage sig af straffesagerne og et parallelt voldgiftssystem til at tage sig af forskellige uoverensstemmelser – ikke mindst uoverensstemmelser mellem forskellige handelspartnere og uoverensstemmelser mellem parterne på arbejdsmarkedet. Det parallelle system er blevet en vigtig del af den særlige danske model.

Når en sag var blevet afgjort ved en kommissionsdomstol kunne afgørelsen – efter særlige regler og begrænsninger – ankes til Højesteret og afsluttes dér.

Sagen mod **Winderslef** er en hel historie for sig; her skal kun nævnes at Holberg tabte med fynd og klem såvel i Kommissionen som i Højesteret – hvor den verserede fra 1751 til 1752. Holberg mente at man havde rottet sig sammen mod ham, men det forholdt sig snarere sådan at

---

Jansen's kommenterede udgave af epistlerne.

han kunne have spillet sine kort ikke alene bedre, men *meget* bedre – når man ser på forløbet med datidige briller. Ét af Holberg's påfund var at udpege de selv samme dommere som **Winderslef** allerede havde udpeget.

Som om dét skulle fremme deres objektivitet.

Holberg-forskeren **F.J. Billeskov Jansen** fandt for en del år siden nogle bemærkninger som Holberg ville havde trykt – om han ellers havde vundet sagen i Højesteret – men da han havde noteret at han ville 'klappe i' hvis Højesterets-dommen gik ham imod, måtte de forblive utrykte.

Hér midt i det utrykte materiale gemmer sig en historie fra det virkelige liv.

Måske er historien sand, måske er den vendt og drejet en smule, for dét skal man ikke tage fejl af – Holberg havde *altid* en næsten uskyldig hensigt når han skrev om sine bataljer, og han fulgte denne sin næsten uskyldige hensigt til det yderste; her 'beviste' han at **Winderslef** var en tølper med det selvindlysende faktum at han spillede og drak med bønder og karle til langt ud på natten på gården, på Holberg's *egen* gård:

De have tilstaaet – det vil sige *Lars **Windersleff**s kommissionsdommere* – at han har holdet kroe paa gaarden, og at mine bönder og tærskere havde siddet ud paa nætterne at drikke og doble udj mine værelser.

Ikke nok med dét. Da Holberg havde været henne ved **Winderslef** for at skælde ud, stod **mand og kone** og græd om kap for at forhindre de ulykker **manden** havde nedkaldt over **sig selv, sin kone og deres 5 børn**:

ieg beholdt same **foget** alt for længe udj tienesten, ladende mig bevæge af **hans og hans hustrue**s graad og löfter om bedring

Når det kom til virkeligheden kunne foged, fæstebønder, tærskere hænge ud med hinanden, drikke og spille – men sådan kunne det ikke være efter Holberg's opfattelse. Naturligvis ikke.

10 – Var en gård brudt ned, skulle den genopbygges

Var en gård brudt ned, skulle den genopbygges. Det stod om ikke i *Danske Lov* så i en kongelig forordning af 16.3.1725 hvor det tydeligt var indskærpet

> at ingen Landsbye eller Bøndergaarde i Danmark, under Straf af alt det øvrige Jorde=Godses Forbrydelse, maa ødelegges, samt at de øde blevne Bønder=Gaarde inden 1 à 2 Aar skal igien besættes [28]

Holberg har *formentlig* ladet to gårde, der var blevet nedrevet af den forrige godsejer, genopbygge, én i Blæsinge, én i Havrebjerg [29] – og det var ham magtpåliggende at man i Kammerkollegiet fik forståelsen af at han var en mand der gjorde hvad han skulle, akkurat og 'efter Bogen'.

En duelig agermand – det er ikke en fæstebonde der skrives om hér men en herremand – kan gøre underværker, en uduelig kan få selv god jord til at forfalde, se igen i epistel 49:

---

28 Holberg til Kammerkollegiet af 19. Juli 1740, *Holbergs Breve*, s. 90-91.

29 *Holbergs Breve*, s. 91.

Jeg selv haver af Erfarenhed mærket, at en af Naturen slet Jord, som drives af en duelig Bonde, er bedre end en god, som besiddes af en slet og forsømmelig Agermand, og at udi en Tiid af 30 Aar, som jeg haver haft med Jordegods at bestille, de beste Gaarde af saadan Aarsag ere blevne de sletteste, og de sletteste igien de beste. Efterdi derfore duelige Agermænd ere saa fornødne, og et Lands Velfærd fornemmeligen bestaaer udi Jordens Drift, saa kunde ingen Anstalt være ypperligere, end at fornye den gamle Romerske Lov, hvorved de [= dé] settes udi Mulct og Penge-Straf, som bleve overbevisede at have ladet deres Jorde og Agre forfalde [de – som bevisligt ikke havde passet deres jord – skulle straffes med bøder] [30].

Loven, som af **Romerske Skribentere** omtales, var denne: *Si qvis agrum sordescere patitur, ærarius esto &c* [31]. En saadan Lov var nyttig saavel for Jorddrotten udi

30 Første del ligner temmelig meget hvad den landbrugskyndige **Povel Juel** skrev i 1721-1722. Anden del er Holberg's 'tilføjelse'. Om **Povel Juel**, se nedenfor i *Projektmageren der tabte hovedet*, s. 79.

31 Epistel 49 der blev trykt i 1748. https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler%2FEpTom1.page&toc.depth=1&brand=&chunk.id=bd1chap49&show.second=mod – Se omtalen i **F.J. Billeskov Jansen**'s kommenterede udgave af epistlerne, bd 6, s. 100.

særdeleshed, som for Landet i almindelighed.

Man seer bedrøvelige Virkninger deraf, at Jorde-Gods falder udi ukyndige, graadige og u-vederhæftige Folks Hænder, hvilke hverken have Videnskab, Villie eller Ævne til at holde Gods ved lige, end sige at forbedre det.

Nogle beflitte sig allene paa at ziire deres Hoved-Gaarder, men tænke lidet eller intet paa Bøndernes Jorde, som dog ere Hoved-Gaardenes Spise-Kammere.

Andre søge kun at udpine af Godset saa meget som de kand udi deres Tiid, og lade Efterkommerne sørge for Resten.

Her udover seer man over alt forfaldne Huuse, u-rygtede Jorde og forhugne Skove. Hvis ovenmelte Romerske Lov hos os blev fornyet, vilde gemeene, fattige og graadige Folk, som søge kun at giøre alting i Penge, tage i Betænkning at kiøbe Jorde-Gods med fremmede Penge.

Enhver bilder sig ind at være Landmand, som kand sige: Saa meget meere haver jeg til Forpagtning end min Formand; Saa meget giør jeg af min Skov og mine Fiske-Parke; Saa meget haver jeg ziret og forbedret Hoved-Gaardens Bygning; Alle disse Urte-Gaarde, alle disse Spadsere-Gange ere anlagde i min Tiid. Men det er det

samme, som han vil sige: See J i hvilket Trældoms Arbeide jeg haver holdet **mine Bønder**; og er det derfore ingen Under, at de ingen Tiid haver haft at flye paa deres egne Huuse, og at rygte deres egne Agre.

Man bliver ogsaa overbeviset derom, naar man betragter, udi hvad Tilstand Bønder-Godset er udi; da mærker man, at **Gaardens Herre** er kun Landmand i sin egen Indbildning: Thi Bønder-Godsets Velstand er det rette Beviis paa Landmandskab.

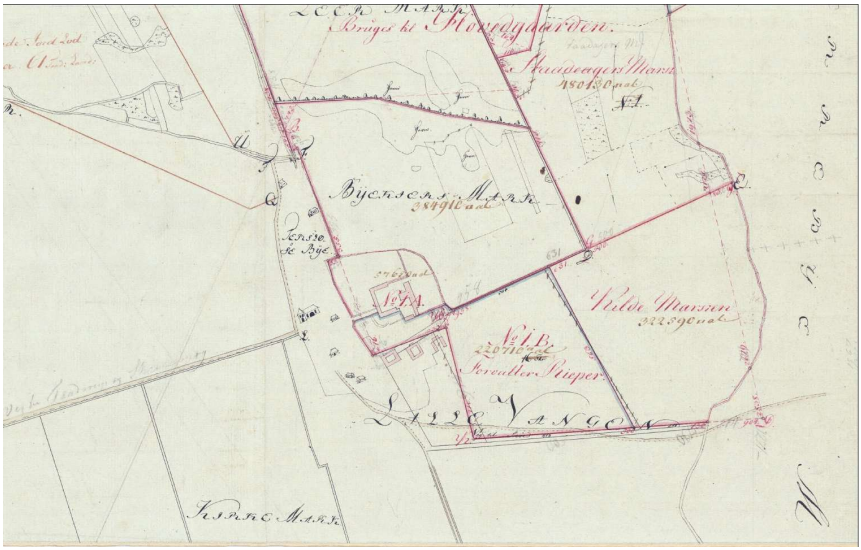

Tersløsegaard. Matrikelkort fra perioden 1808-1861, Kortets oprindelige målestok var 1:4.000. Kilde i 2010:

Originalen var i 2010 i Kort- og Matrikelstyrelsen [KMS] der har foretaget digitaliseringen. Siden er KMS flyttet til Klimadatastyrelsen - se evt https://www.klimadatastyrelsen.dk/kortlaegning og https://historiskekort.dk/om

11 – Partikulair animositet mod proprietair Holberg?

Måske havde Holberg ladet sig tabe bag af en vogn i kontroversen med **Lars Winderslef**, men da der nogle år forinden havde været en overmåde nidkær **amtsskriver Raben** i Kalundborg der havde sendt **en korporal og et par ryttere** af det kaaske kavalleriregiment mod Brorup – for at inddrive forfalden skattegæld – følte Holberg sig trådt for nær. En sådan adfærd var urimelig i sig selv, og der var osse tale om forskelsbehandling, så i et brev fra december 1740 [32] skrev han allerydmygst om at skriveren måtte nære en ganske særlig animositet imod ham.

Og det var akkurat denne velanbragte syrlighed **Kammerkollegiet** derefter benyttede sig af, da man fandt det for godt at forsyne **Raben** med en rigeligt lang næse. **Kammerkollegiet** fandt [33], at

> den herudinden brugte Omgang ikke kan anses for nogen Nidkjærhed for de kongl. Kontributioners Inddrivelse, men mere for en partikulair Animositet, at paalægge den ene Proprietair, frem for den anden, Execution, især da

32 Brevet er af 7.12.1740 og er optrykt i *Holbergs Breve*, s. 96-98.

33 Kammerkollegiets opfattelse fremgår af *Holbergs Breve, s. 96-97.*

Assessor Holberg ufejlbarlig havde indfundet sig med Betalingen strax, naar der var bleven svaret, at ingen Dilation kunde erholdes.

Man henviste endog til en skrivelse, som man året forud havde sendt **amtsskriver Raben**, hvori man havde meddelt ham, at

det er ikke tilladt strax efter Terminen at overfalde en eller anden **Proprietair** i Særdeleshed med Exekution og allermindst dem, som alletider have været de promteste med at klarere Skatterne for deres Gods i Amtstuen.

12 – En helgenhistorie eller to?

Holberg havde i eftertiden et godt ry som herremand på Brorupgaard. Det kan man læse om i *En fæstebondes liv* – som er erindringer og optegnelser af gårdfæster og **sognefoged Søren Pedersen** i Havrebjerg [34].

Først havde der været en '**Bensen**' – en herremand der havde plaget fæstebønderne og slået og tyranniseret både bønder og hovfolk. Men så havde baron Holberg købt godset, og *han* havde gjort hvad han kunne for at lindre bøndernes tunge byrde.

Søren Pedersen levede fra 1776 til 1839, så noget øjenvidne var han ikke.

Nedenfor de linier der handler om Holberg:

34 Hans erindringer og optegnelser er udgivet af **Karen Schousboe** for Landbohistorisk Selskab i 1983.

Om sider, efter at have saaledes gandske ødelagt dette gods og gaar solte denne **Bensen** det til en mand ved navn Baron Holberg og her til slutning viste hand [det vil sige **Bensen**] en snedig handling mod denne sin afkiøbere. Bønderne, som stod med en stor restanse med afgifterne, den alt bort kastede hand og skrev skatte bøger til bønderne, hvor i alt var betalt og saaledes solte godset uden nogen restanse, som et velhavende gods. Men snart erfarede den nye gods eier godsets svage forfatning da bønderne ikke i mange aar kunne sønderlig yde noget for deres store fattigdoms skyld, som de var kommet udi.

Hand indsaa, hvor høylig disse bønder trengte til nogen hielp i deres forfatning og lindring i det alt for overlegne hoveri og begge delle søgte hand at skaffe dem. Hand kiøbte byen *Aasløv* af **kongen** og lagde ham under Broerupe gaar og giorte disse bønder lige i hoveriet med de 2 forige byer og det var en stor lettelse paa 24 bønder at de nu blev 36 om samme arbeide og de fattige *Haureberg* og *Blæsinge* bønder eftergav hand meget i deres afgifter i nogle aar og gav dem flere gange besætning med føde og saaekorn som hielp til hæste vogn o.d.l. og den jord, som **Bensen** havde giort til hovmarker af bøndernes blev nu jgien udlagt

bønderne ...« [35]

I Havrebjerg var **Jochum Gynther** præst i mange år [36]. Han var kommet til før Holberg købte Brorupgaard – og han forblev i sit embede i adskillige år efter at Holberg var død.

Ham kom Holberg op at toppes med; kontroversens klimaks vedrørte *Staklebro* – der formentlig var placeret over hvad der siden længe var blevet kaldt *Skidenrende*, en rende der løb fra Tudeå mod syd til Slagelse – og som stadig kan ses.

Vi vil ikke bruge pladsen til detaljer om den staklede affære, men undervejs har Holberg nedfældet en salve af sætninger der antyder at der var tale om en don quixotesk kamp om skillingerne, at nid og hævngerrighed var på spil, og at Holberg – naturligvis – gjorde sit bedste for at holde omkostningerne nede, både for bønderne, for baroniet og for det ridderlige akademi. ***Biskoppen*** *er mit vidne*, skrev Baronen:

Herr **Jochum Gynther** er for meget bekient, at hans beskyldninger og angivelser ikke kan eller bør anfægte

35 **Karen Schousboe**'s udgave s. 16-17.

36 **Joachim Gynther** af Holberg betegnet ***Jochum Gynther*** blev født 1684; han var præst i Havrebjerg fra 1717 til sin død i 1770.

mig. Jeg har stræbet udi 10 aars tid at leve udi fredelighed med ham; men da ieg en gang fik kundskab om, at han pleiede hemmeligen med adskillige vogne at bortføre korn af mine bønders agre, og ieg for 2 aar siden optog een af saadanne vogne, har han siden den tid giort mig al fortred. Han begynte strax paa en u-anstændig maade at hævne sig; først at udlade mig af den sædvanlige Kirkebøn; dernæst ved at nægte Sacramentet til den **Huusmand**, som af **Fogden** var beordret til at oppasse ham ved høstens tid, da han dog ikke havde giort uden at efterleve ordre og at forekomme bøndernes ruine; hvor udover han af Herr **Biskop Harboe** blev til rette sat ved sidste visitatz.

[...]

Alt hvad han foregiver i denne hans grove og usømmelige beskyldning kan af alle andres vidnesbyrd beviises at være usandfærdigt, og at Godset saa vel som Kirken er udi uforligelig bedre tilstand, end det for min tid har været. Hvad den omskrevne Broe angaaer, da har han aldrig nogen tid til mig talt derom, hvilket han burde have giort, førend han indgiver klage: thi ieg hverken veed, at det mig tilkommer at holde broen ved lige, ej heller veed ieg, hvor den ligger; og naar ieg bliver

erkyndiget om, at det mig tilkommer, skal ieg ikke mangle derudi at efterkomme min pligt. Og meener ieg udi publique sager aldrig at have givet onde exempler til andre. Gid det samme kunde siges om **Hr. Gynther**. Alt hvad i henseende til ham kan reprocheres mig, er, at ieg for at conservere roelighed, har stedse formanet mine bønder at have taalmodighed med ham, og ikke at poussere adskillige klagemaal, som vilde foraarsage stor forargelse. Han beskylder mig her først for at have vegret mig for Broens reparation, da han aldrig har givet mig det tilkiende; dernæst siger han, at det skeer af karrighed, da det dog er bekient, at ieg giver Godsets indkomster bort til Sorøe Academie.

[...]

Jeg tilstiller **Deres Kongelige Majestet** aller-underdanigst, om Prousten udi Herredet, **Mag. Reenberg** ikke maa tilskrives, at han tilkiende giver hr. **Gynther**, at han lader mig paa min høie alder være udi fred, og ikke fremkommer oftere med ubeviislige beskyldninger, sær udi ting, som ham ikke vedkommer.

Han skriver, at ieg lader alting forfalde til ruine; hvilket er en usandfærdig og ærerørig beskyldning; Thi ieg haver med 500 Rdrs bekostning istand sat Kirken, som stod

paa fald i min Formands tid, som **Biskop Hersleb**s kan bevidne. Jeg haver ogsaa igien opretted de forfaldne Bøndergaarde, og foræret bønderne over 80 hæste. [37]

37 *Holbergs Breve*, s. 185-190. Brevet er, skriver **Verner Dahlerup**, skrevet med en skrivers hånd. Underskriften er Holberg's egen.

13 – Bøndernes børn, landsbyskolen, degnen

Om **bøndernes børn** er intet fundet hos Holberg, eller næsten intet – men der vides dog en smule om Holberg's degn i Havrebjerg, desuden at Holberg byggede en ny skole dér med bolig, og at degnekaldet blev ledigt omkring 1751 fordi forgængeren – **Andreas Romsgaard** – var kommet til Tersløse [38].

At Holberg ikke har skrevet om **bønderbørnene**s opdragelse, deres skoleuddannelse eller deres videre skæbne kan man synes er en smule ærgerligt eller påfaldende, men han byggede som nævnt den nye skole i Havrebjerg.

Holberg's energi gik i retning af at få etableret en universitetsskole i Sorø [39]; **bønderbørnene** og deres elementære færdigheder i læsning og skrivning, bibelshistorie og regning var – øjensynlig – ikke emner der havde Holberg's umiddelbare eller dybere *forfattermæssige* interesse.

Tilbage til **Andreas Romsgaard**'s efterfølger. Den nye degn hed **Frederik Svane Africanus**. Det vides ikke

---

38 *Holbergs Breve*, s. 155 ff.

39 Et sted har jeg kaldt den *The Sorø School of Economics*, se: *Holberg's moralsk-politiske bundlinie* på: holberg.nu/325.htm

hvorfor Holberg antog netop ham. Måske kendte han ham fra universitetet? Han havde helt sikkert sét ham dér.

Desuden var der én af de høje herrer – én af dem der havde med handlen på kolonierne at gøre – der havde ladet Holberg vide at **man** skyldte **Africanus** en stilling som degn. Men frem for alt var **Africanus** gudsøn af dén **konge** som Holberg satte umådeligt højt, men som var død for længe siden, **Frederik 4'**.

Africanus var født på Guldkysten i 1710 som søn af en **lokal kvinde** og en **dansk soldat**. Dernede var der en **dansk præst** der tog ham til sig – og med hjem til præstegården i Sorterup hvor han voksede op; siden kom han til Slagelse Latinskole og læste så teologi i København i nogle år. Han giftede sig med en **dansk pige** – og fik så lyst til at vende tilbage til Afrika med hende. Han var kateket på Guldkysten fra 1736 til 1749 og kom til Havrebjerg-Gudme i 1751.[40]

40 **Anders J. Eriksholm** har skrevet en biografisk artikel om **Africanus** (optrykt på: bjoerna.dk/Holberg/Africanus.htm) og **H.E. Sørensen** en roman om ham: ***Fridericus Africanus***, Melbyhus 1992.

Nok havde Holberg antaget **degnen**, men han ville – sin vane tro – ikke give ham mere i løn end hvad der var strengt nødvendigt. I dette tilfælde var taksten fastlagt i en kongelig forordning [41], og Holberg ville derfor ikke give dét ekstra som en **kreds af herremænd** ellers var blevet enige om allerede i 1740 [42]; højere omkostninger måtte begribeligvis dækkes ved at ***forældrene, fæstebønderne***, svarede højere afgifter – for der var ikke andre kilder at øse af end dem.

41 Af 23-1-1739, *Holbergs Breve*, s. 189.

42 Møde på Gundetved [Selchausdal] 8.7.1740, *Holbergs Breve*, s. 189.

Fotos fra Havrebjerg Kirke: BA

I Havrebjerg kirke, ikke langt fra Brorupgaard, står en degnestol. Degnestolen er skåret i egetræ i slutningen af den katolske tid, omkring år 1525. Oprindelig kan den have stået i et kloster – måske i Antvorskov. Senere er den ført til Havrebjerg, enten lige efter Reformationstiden eller senere endnu.

Et stykke af stolen er kun groft bearbejdet – ikke arbejdet helt færdigt, hvilket tyder på at den oprindelig har stået et sted hvor noget af stolen har været skjult af en pille. I dag står stolen i højre side af Havrebjerg Kirke, lige neden for alteret.

Holberg's **degn – Africanus** – var en selvbevidst mand. Dét kan man formode ud fra dén konflikt Holberg havde med ham om hans løn. Dét kan man formode ud fra de konflikter **Africanus** havde i årene *efter* Holberg. Og dét kan man formode ud fra dét navnetræk han har skåret i pulten i degnestolen.

Den højre del af navnetrækket er skjult af en senere opsats. **Fredericus Petri Svane Africanus** står der: **Frederik** var han som dreng blevet døbt efter sin gudfar, **Frederik 4**.

Svane héd han efter sin adoptivfar, **præsten** der hjemførte ham fra Guldkysten til Sorterup.

Petri héd han efter **sin biologiske far, en dansk soldat** der på kysten fandt en **afrikansk kæreste**. Soldaten døde dernede.

14 – Fæsterne i Tersløse

Holberg ejede Tersløse gods i færre end 10 år, Brorupgaard i godt et dusin. Hans betydning som godsejer lå ikke i den direkte drift, dertil var tidsrummet for kort, men den lå væsentligst i at han samlede to godser der ikke i forvejen havde hørt sammen – og forærede dem til **Kongen** og dermed gav mulighed for at der kunne etableres en nytænkt universitetsskole: *Sorø Akademi*.

Kort før den tyske besættelse af Danmark gav en student – **Kirsten Nørregaard** [43] – sig til at grave på Landsarkivet og i Rigsarkivet for at belyse forholdene for 'fæstebønderne fra den egn og den tid, hvor modellen til Holberg's ***Jeppe paa Bjerget*** havde levet', og hun har fundet flere nyttige informationer, lad så være at hun havde fået dét spøjse indfald at komediefiguren skulle være taget efter levende model – tilmed fra egnen omkring Slagelse og Sorø – for det har tilsyneladende ikke influeret på hendes undersøgelse [44].

---

43 **Kirsten Nørregaard** studerede på universitetet, dén gang var der kun ét. Hun har formentlig foretaget sin undersøgelse som del af sit specialearbejde.

44 **Kirsten Nørregaard**: *Fæstere og fæsteforhold under Tersløsegaard 1686-1788*.

Næste side:: En side fra den opgørelse Holberg indleverede til Statsminister **Johan Ludvig Holstein** i 1747 i forbindelse med oprettelsen af baroniet. **Bønder og husmænd** blev nævnt ved navn, desuden var det anført hvad de var sat til i hartkorn.

På andre sider kan man se hvad der skulle leveres i naturalier som fjerkræ og æg. Der står om opgørelsen i *Holbergs Breve + Holbergs Breve Atlas* (brev XXV).

6:

Og skiuer saaledes vinna Fauer Boges fulde Tiende af Hartkorn Engen og Eng: forinden Hoved-Saamings Sæd: 3 Tdr 2 Skp: 1 Fdk: 1 Alb: Molen-skyld 23 Tdr 2 Skp. Ung Oxe 4 Skp. Egg 108 Stunden Haver 6 Tdr 2 Skp, Cam 27. Gies 27: Høns 27 par, Egg 27 Snese, og ni Sange 33 Vdr 2 Fd- saa og

Jag 57 — Havrebierg Kirke-Tiende 14 Tdr 4 Skp og 4 Fdk.

NB Stunden anførte Hartkorn af Havrebierg Eyer, som belober 114 Stunder, er 11 Tdr 2 Skp: 3 Alb: hvoraf Hiem selv betaler Rattar, saa at Havrebierg Eyers Tiende Hartkorn giør i alt 125 Tdr 2 Skp: 3 Alb:

Af saa Høvedgaardens Jorden		86 Tdr 4 Skp 3 Alb	
Bondergodset Engen og Eng		37 3 — 1 — 1	
Molle-Skyld		23 — — 2	
Herforuden de til Havrebierg Eyer			
hørende og ovenomnævnte		11 — 2 — 3	
Kirke-Tienden		4 — 4 — —	
Summa Summarum Hartkorn		125 Tdr 5 Skp 1 Fdk	

af denne vorherreg Taxt: i alle maader nye trykt

Confirmeret af Lud Holberg

Kiøbenh: d. 3 febr 1764

Jan Jørn for at completere sine fulde Tiende kunde indvinde [illegible] Tønder Hartkorn, da lagde de Taxt til af Hellings Vogne Præstegaard, som ingen Tiende nyder, og lagt under Brorup. Den Taxt som nu følger fra Etatsraad Bruns Skiøde. Herunder belober sig til 128 Tønder 2 Skp: tillige med det tilhørende Præstegaard 1 Tønd 1 Skp: med jure Patronatus L Holberg

Kirsten Nørregaard gravede især i to kilder, en fæsteprotokol fra Tersløsegaard fra 1686 til 1786 og en tilsvarende skifteprotokol fra 1704 til 1786. Desværre var der hul i skifteprotokollen for så vidt angik Holberg's egen tid, nemlig for perioden fra 1718 til 1748, så af disse årsager må man konkludere meget varsomt; nærmest indskrænke sig til at formulere et par forsigtige *formodninger*.

Tiden har været besværlig på de kanter i tiden frem til Holberg's død, for temmelig mange har fæstet en gård fordi forgængeren havde forsiddet den, det vil sige ikke betalt hvad han skyldte.

Enkelte har man trukket i retten og dømt ude, en enkelt skal være rømmet.

Om Holberg selv har **Kirsten Nørregaard** skrevet at han – på Tersløsegaard – kun satte 3 af 11 bønder fra gården af armod, paa Brorupgaarden kun 1 af 4. Én af årsagerne til besværlighederne har været kvægsygen.

Var man sat fra sin gård kunne det ske at man fik et mindre hus, kun med et stykke havejord, og at man så afklarede sin husleje ved at arbejde for hovedgården.

Adskillige fæstere overtog en gård der var i løbende drift, nemlig ved at gifte sig med forgængerens enke. Det var der intet usædvanligt i – det var en fremgangsmåde der osse kunne blive fulgt når en sognepræst var død og en ny præst skulle overtage hans embede.

Blandt indvånerne i Tersløse og omegn fandtes foruden fæstebønderne osse folk der havde arbejde i skoven, som gjorde teglværksarbejde, som var handskemagere eller smede. En enkelt bedrift har tilsyneladende givet overskud – og dermed kørt bedre end de øvrige – nemlig **møllere**n**s**. **Mølleren i Tersløse** drev en vejrmølle, mens der i Brorup og Aarslev var vandmøller.

Holberg har i én henseende handlet anderledes end sine forgængere og end sin efterfølger – **Akademiet**. Han har bortfæstet en del u-matrikuleret jord til husmænd, både på Tersløsegaard og i de nærliggende Orebo og Kvellinghøj – begge småbyer der lå tæt på skov. **Én af disse husmænd** fæstede i 1746 yderligere jord fra hovedgården, han var skovfoged – *måske* ham der er omtalt i én af Holberg's epistler? [45] Han skulle betale 10 rigsdaler hvert år for dette særlige jordstykke.

Man ved ikke meget om hoveriet i Tersløse på Holberg's egen tid, men 15 år efter blev der indsamlet oplysninger

45 Måske ham der nævnes s. 16?

landet over, og deraf fremgik det at det mest almindelige var at man, i Tersløse, ydede sit hoveri ikke i penge, men *in natura*, det vil sige ved at arbejde og – sikkert osse – ved at levere grise, lam og vildt.

Kirsten Nørregaard har beskrevet det sådan:

> Langt de fleste gaarde yder hoveriet i natura. I fæstebrevene kan man ikke se, hvor stort dette hoveri var. Der staar som regel kun »det tilskiftede og uskiftede arbejde lige med andre i byen«.
>
> Men som følge af loven af 1769, der kræver indsendelse til generallandvæsenskollegiet af hoverireglementer, har vi opgivelser fra Tersløsegaard ved denne tid.

Hver bonde yder af en hel gaard 46 spanddage (d. v. s. arbejdsdage med heste, vogn, plov el. harve og 1 karl og 1 dreng) og 80 gangdage med karl og 56 gangdage med pige; det bliver 182 dage i alt og er ikke haardt hoveri i forhold til andre godser.

15 – Projektmageren der tabte hovedet

Første halvdel af 1700-tallet var projekternes og vidtløftighedernes tid. Nogle projekter fik succes, andre gik durk i dørk – og *fik* de succes måtte den påståede succes undertiden tages med en smule salt.

Går man til Holberg selv for at læse hvordan det gik hans komedier, kan det være at det gik galt i begyndelsen – *Jeppe* havde kun klaret én opførelse, havde det ikke været for **skuespiller Gram**'s genialske intervention, for skuespillerne var gerådet i *stor* forvirring – men siden var det blevet intet mindre end en ***overmåde stor succes***.

Et gran salt, 3 gange daglig, må tilrådes – mindre kan næppe gøre det.

En anden projektmager – af de ubetvivleligt succesfulde – var **Hans Egede** der stævnede mod Grønland samtidig med at Holberg tillagde sin sjællandske bonde sælsomme kløgter, og **skuespiller Gram** intervenerede med midtsjællandsk dialekt og landlige gebærder.

Hvad **Egede** opdagede skrev Holberg sig bag øret, for i beretningerne fra denne den fjerneste udørk stod mange, både helt indlysende og helt provokerende ting om det oprindeligste folk af alle: **sagaernes skrællinger**. Minsandten om ikke Holberg kom til at se et par stykker af

dem, **Pôk** og **Qiperoq**, da de sejlede rundt i de københavnske kanaler i 1724 og harpunerede ænder til benefice for **Kongen** og en stor skare af **byens nysgerrige**.

Men så var der den tredje, som i øvrigt må tildeles prisen som projektmageren over alle: ***Povel Juel***. Hans skæbne interesserede Holberg overmåde meget; man fristes til at tro at netop **Povel Juel** har været én af de levende – og døde – modeller i det niels klimske persongalleri? Men var Holberg inspireret af Juel, så er der kun ét eneste sted hvor han omtaler ham direkte – og det endda uden rette navns nævnelse - i en epistel [46] - hvor han får skudsmål af at være en ganske enestående oprører.

Enestående i den aller bogstaveligste forstand, for det viste sig da man undersøgte **Povel Juel**s forhold nærmere – strakte ham på pinebænken for at få mest muligt ud af ham – så var der ingen andre danske eller nordmænd der havde fulgt ham. Hvad **Juel** tilstod på pinebænken om kongekritiske personer kunne man nemt afvise.

Mandag den 8. marts 1723 kappede **Bøddelen** hovedet af **Juel**.

46 Epistel 171 i slutningen: https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=epistler%2FEpTom2.page&toc.depth=1&brand=&chunk.id=bd2chap171 – Alternativt kan man finde teksten i **F.J. Billeskov Jansen**'s kommenterede udgave af epistlerne.

Juel efterlod sig kun **en lille søn**; desuden et par besynderlige drømme om en alternativ kolonisering af Grønland i samarbejde med **den svenske konge** eller **den russiske zar**.

Og endelig to stykker barok litteratur, det ene et digt om et lyksaligt liv, det andet en ret fremragende introduktion til praktisk landbrug: ***En god Bonde***. Den var *så* fremragende at den blev genoptrykt efter **forfatteren**s død – og at den stadig tåler at blive læst.

Måske har Holberg hørt om landbrugsbogen, måske ikke – men han *kunne* have hentet meget dér af helt jordnære kundskaber om hvordan han skulle behandle sine frugttræer, hvordan han skulle håndtere forskellige slags gødning – både den varme og den kolde.

Frem for alt kunne han læse om hvordan han skulle drive et brug der ikke var større end at man selv kunne passe det uden fremmed hjælp [47].

47 Der findes et biografisk rids af **Juel** på *Dansk Biografisk Lexicon* 1' udgave, se: runeberg.org/dbl/8/0609.html. Se endvidere: **Povel Juel**: *En god bonde*, Kbh. 1722. https://holberg.nu/ePub/120812-Juel.pdf

16 – Digteren og Baronen

Holberg synes at have tænkt anderledes om sig selv og sin 'rolle' på sine ældre dage end han gjorde i sine 'yngre' [48].

Holberg skrev sine bondekomedier om *Jeppe* og *Erasmus* i sine 'yngre' dage; i episteltiden – langt senere – skrev han om kvægsyge og om dét at være god landmand. Men det var ikke helt den samme Holberg der var på banen til at begynde med som til sidst.

Man kan dog ikke tale om egentlige vendepunkter; kursen var den samme hele tiden, men efterhånden må Holberg have besindet sig på sig selv – ikke mindst på sin plads i det store nationale urværk – for i de senere og sidste år fremtrådte han som en *overmåde* afbalanceret samfundsborger – mest udtalt på papiret ganske vist, og ikke fuldt så afbalanceret i sit levede liv; dér mere *konsekvent* end afbalanceret.

I den sidste tredjedel af livet stod Holberg for at man *hver især* – og *hver på sin plads* – skulle leve op til hvad der lå i den enkelte som person og *samtidig* hvad der lå i den enkelte som medlem af samfundet: *Nu har jeg gjort mit, nu*

48 *Jeppe* blev opført første gang i efteråret 1722 hvor Holberg var ca 38 år.

må I gøre jeres er en typisk sentens fra dén tid – der har fokus på samspillet mellem hersker og undergiven.

Ét af de vigtigste, om ikke vendepunkter, så milepæle eller ***besindelsespunkter*** kan man finde i 1729 – som var dét år hvor Holberg først formulerede *sit moralsk-politiske credo*.

Han havde 10 år forinden forsøgt sig med ***Peder Paars***, men til sin forbløffelse opdaget at han havde haft sin næse *så* langt fremme at den havde været i fare for at blive slemt forkortet. Han var til alt held blevet reddet, ikke af hr. Hvem Som Helst, men af **den enevældige Konge** der demonstrerede den fornødne faderlige overbærenhed med den unge norske styrvolt.

Så kom den hektiske tid med de første – og gode – komedier. En overmåde hæsblæsende og nervepirrende tid der kaldte på nogle særlige af de holbergske talenter.

For at få tingene til at hænge sammen økonomisk havde Holberg måttet skrue op for markskrigeriet; men det havde ikke hjulpet – det var ikke nok. Og så havde teatret alligevel måttet lukke.

Inden dét var sket havde han oplevet at én af tidens energiske projektmagere, **kongen**s tidligere amtmand i det norske – **Povel Juel** – var blevet dømt og henrettet.

Desuden at én af tidens mest betroede stormænd **Frederik Rostgaard** – der osse var hersker over Anholt – var styrtet ned fra sit bjerg, havde måttet afhænde sin store bogsamling og var blevet henvist til at begynde forfra ved bjergets fod.

Det var den selv samme stormand der havde krævet at ***Peder Paars*** skulle brændes af byens bøddel. Har Holberg – i sit stille sind – gyst over henrettelsen af **amtmanden** og over **stormanden**s ulykke, så må han end mere have taget begge dele som et personligt memento: ***Hertil og ikke længere***.

Knap havde teatret i Lille Grønnegade måtte lukke, så brændte en *meget* stor del af København. Branden var begyndt i det stille, i en gryde, hvorefter en skorsten var gået i brand, men så havde den bredt sig, lagt hus efter hus, kvartér efter kvartér øde. Osse Holberg's egen bolig hos **sukkerbager Geelskerckens** var blevet flammernes bytte.

Holberg koketterede med sin ulykke i sit 2' latinske levnedsbrev [49]; han skrev at han var blevet revet ud af sine vante cirkler, og at det havde taget ham et godt stykke tid før han var kommet i ro igen.

---

49 Der findes flere oversættelser til dansk, selv har jeg i sin tid læst Aage Kragelund's: https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=levnedsbreve%2FAdVir2Kr.page;toc.depth=1;brand=&chunk.id=start

Kongen, Frederik 4', havde vist sit store format skrev han beundrende. Han og **Kronprins Christian** havde stået i spidsen for redning og rekonstruktion. Og så har det – så åbenbart – slået Holberg at han selv ikke *blot* kunne fortsætte i sin vante cirkelbevægelse; han måtte se at komme videre i sit liv, og derfor færdiggjorde han allerede året efter sin *Danmarks og Norges Beskrivelse* [50] hvor han forklarede den dansk-norske model, dens art, dens historiske opkomst, dens nødvendighed – og hvor han samtidig ud-trompeterede sit politisk-moralske *credo* i protest mod den – efter Holberg's mening – vildt overdrevne *An Account of Denmark*.

Det var nemlig i den dansk-norske *Beskrivelse* at Holberg gav den forlængst bortrejste **Robert Molesworth** nogle på hans republikanske frakke, at han forkastede hans negative måde at beskrive Danmark og Norge på, og at han i dén grad tilsluttede sig – og gav sig til at re-formulere Enevælden, nærmest på **Kongen**s egne vegne. Han slutter sin fortale med ordene:

> hvis nogen vil tvile om at der findes noget got udi dette verk, jeg da skal kunne convincere dem med et *autos*

50 https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=DNB%2FDNB.page;toc.depth=1;brand=&chunk.id=start

epha: Det er – **Kongen** har sagt det.

Det var ikke Enevælden som sådan Holberg talte om, men netop den særlige dansk-norske udgave af den.

Hvad Holberg mente i 1729 svarede meget godt til de tilløb han allerede havde taget i ***Den Politiske Kandestøber***, såmænd osse i ***Jeppe på Bjerget***, men det var først nu i '29 at han havde betalt så mange lærepenge og havde erhvervet så meget selv-respekt at han ligefrem turde tro på sig selv, kaste sig for **Frederik 4'**s fødder og melde klart ud. I *Beskrivelse* roste Holberg **den fjerde Frederik** i de mest overstrømmende vendinger.

Hvad samme **Frederik** havde gjort ved at afskaffe det sjællandske Vornedskab i 1702 var et meget stort skridt *fremad* og længere væk fra det gamle adelsvælde – som Frederik 3' havde gjort op med – og videre ind i de moderne tider.

Det var et så stort skridt fremad at Holberg måske er blevet irriteret over at **Christian 6'** i 1733 indførte ikke et sjællandsk, men et landsomfattende Stavnsbånd. Irritationen havde Holberg formuleret så direkte at der ikke var noget at tage fejl af, men dog temmelig langt væk – og på latin – nemlig i rejseromanen om ***Niels Klim***.

Niels Klim var Holberg's geniale måde at gennemspille alle tænkelige muligheder på sit veltempererede samfundsklaver. Holberg gjorde det her overmåde tydeligt at man kunne, nærmest *burde*, vende op og ned på tingene, både ved at anerkende bøndernes fundamentale betydning – og ved at sætte kvinderne, halvdelen af befolkningen, lige med mændene. Men det skulle ske med bibeholdelse af det politiske system: Den dansk-norske Enevælde.

Den latinske rejseroman var en storstilet konstruktion og – som andre fabler – opspind fra ende til anden, men den var osse en moralsk-politisk pamflet der gav anledning til diskussion, måske ikke – til at begynde med – blandt de stavnsbundne bønder, men så blandt de drenge og mænd der havde gennemgået latinskolen.

Blandt de mest underfulde ting i romanen var at Holberg – på én eller anden måde – havde fået vendt de jeppeske omvendinger én gang til. **Jeppe**s bjerg havde peget opad; **Jeppe** selv var styrtet ned fra det – og havnet på den møddinghan var kommet fra. Og i slutningen havde **komediens 'baron'** hævdet at de forrige tider var rent forbi: Der var engang, havde **komediens 'baron'** sagt, men det var *meget* længe siden, hvor dygtige bønder, som landets ledende klasse, havde siddet til højbords og kåret landets konger.

Med ***Niels Klim*** havde Holberg gravet et hul, en brønd, i jorden hvorfra han – kort før han selv blev *virkelig* baron – havde givet sig til at hente alle mulige og umulige, skæve såvel som rette, erfaringer op – og hvorfra han og hans mandlige læsere kunne hente idéer op til at komme videre i Danmark og Norge, det vil sige inden for en højst moderne Enevældes grænser.

17 – Løvevej. Reformernes landskab

Der kendes ikke malerier fra Holberg's tid fra Brorup, Havrebjerg eller Tersløse. Kalundborg Museum har et maleri fra begyndelsen af 1800-tallet der kan være gjort af en tegner.

Maleriet viser vejen fra Havrebjerg mod Slagelse og giver et indtryk af hvordan landskabet så ud efter de store landboreformer. Skt. Mikkels Kirke ses på udsnittet (på hele billedet desuden Skt. Peders Kirke). Tersløsegaard har fået fremstillet en planche af hele maleriet.

18 – Henvisninger

Ludvig Holberg's skrifter [da/no udgivelsesprojekt]

https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=adm/main.xml&lang.set=dk

Karen Skovgaard-Petersen: *Om projektet Ludvig Holbergs Skrifter*, se: https://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=adm/aboutHolberg.xml

Ludvig Holberg's skrifter [ældre henvisninger]

- *Den Politiske Kandestøber. Jeppe paa Bjerget. Erasmus Montanus.* Komedierne findes i mange udgaver, *Jeppe og Erasmus* fx i en DSL-udgave: *Ludvig Holberg Seks komedier* ved Jens Kr. Andersen, 2' udgave, Kbh. 2004.

- *Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743*, bd. 1-3, ved Aage Kragelund, Kbh. 1965.

- *Dannemarks og Norges Beskrivelse, Kbh. 1729. Indgår i Ludvig Holbergs Samlede Skrifter*, bind 5 (ved Carl S. Petersen), Kbh. 1920, jf. bind 18 (ved Carl S. Petersen, Aage Hansen og F.J. Billeskov Jansen), Kbh. 1963.

- *Niels Klim* 1741-1745, latinsk og dansk paralleludgave, bd. 1-3, ved Aage Kragelund, Kbh. 1970.

- *Niels Klim i Jens Baggesens oversættelse*, ved Thomas Bredsdorff, Kbh. 2005.

- *Betænkning om kvægsygen* [1745-1746]. Se: https://bjoerna.net/holberg/Kvaegsyge.pdf

- *Epistler* [1748-1754], bd. 1-8, ved F.J. Billeskov Jansen, Kbh. 1944-1954.

- *Holbergs Breve* + *Holbergs Breve Atlas* begge ved Verner Dahlerup, Kbh. 1926.

Dramatiseringer

Jeppe alene på bjerget ved Thomas Bredsdorff, Preben Harris og Christine Albrechtslund. I *Teatermagasinet* på DK4 ved Henrik Lyding: Samtale mellem Thomas Bredsdorff, Preben Harris og Henrik Lyding samt forestillingen som tv-teater, DK4, sommeren 2009.

Biografisk om Ludvig Holberg

Johann Adolph Scheibe: *Holbergs Levnet*. Oversat af Carl Ewald. Kbh. 1883.

Georg Brandes: *Ludvig Holberg* [1884], digital udgave ved BA, se: https://holberg.nu/

Lars Roar Langslet: *Den store ensomme*, norsk og dansk udgave findes, dansk Kbh. 2002.

Landbrug

Povel Juel: *En god bonde*. Kbh. 1722. Se: https://holberg.nu/ePub/120812-Juel.pdf

Birgit Løgstrup: *Bondens frisættelse : de danske landboreformer 1750-1810*. Gad, Kbh. 2015.

Erland Porsmose: *Danske landsbyer*. Gyldendal, Kbh. 2008.

Opslagsværker

Erich Pontoppidan: *Den Danske Atlas* tomus III (Kbh. 1767), fotolitografisk genudgivet af Rosenkilde og Bagger (Kbh. 1968).

Trap Danmark, 5' udgave, Holbæk, Sorø og Præstø amter, bd. 7-9, Kbh. 1954-1955.

Trap Danmark, 6' udgave 2014-2022: https://trap.lex.dk/

Kort over Havrebjerg, Brorupgaard, Tersløse ...

Matrikelkkort m.v.: Kort- og Matrikelstyrelsen [KMS], KMS er flyttet til Klimadatastyrelsen - se evt https://www.klimadatastyrelsen.dk/kortlaegning og https://historiskekort.dk/om

Havrebjerg, Brorupgaard

Søren Pedersen, Havrebjerg [1776-1839]: *En fæstebondes liv. Erin-dringer og optegnelser* ved Karen Schousboe for Landbohistorisk Selskab, Odense 1983.

Tersløsegaard

Kjeld de Fine Licht: *Tersløse Gård og Kirke,* Sorø Lokalhistoriske Selskab, 2000

Kjeld de Fine Licht: *Om bygningerne* i: *Tersløsegaard 2008*, Kbh. 2008.

Kirsten Nørregaard: *Fæstere og Fæsteforhold under Tersløsegaard 1686-1788* i: *Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger* 1940, s. 113-133.

Realdania By & Byg's årbog for 2025, s. 58-59.

Sorø Akademi

Alfred Glahn: *Sorø Akademi og Holberg*, Kbh. 1925.

Lars Kelstrup & Steen Jensen: *Sorø Akademi. Bygningernes historie*. Sorø Lokalhistoriske Selskab, 2005.

Lars Kelstrup & Steen Jensen: *Sorø Klosterkirke*. Sorø Lokalhistoriske Selskab, 2003.

19 – Forkortelser

DSL: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

20 – Helge Torm's anmeldelse af *H. og bønderne*

Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 2010

Tersløsegaard 2010. Holberg og bønderne Af Bjørn Andersen

Udg. af Den Holbergske Stiftelse Tersløsegaard, 43 s., ill. i farver, heftet. Pris: sammen med årgang 2008 og 2009 kun 100 kr. ISBN 978-87-7695-176-4.

I de senere år har Tersløsegaard fået sit eget lille årlige skrift, for et årsskrift i gængs forstand er der ikke tale om. Det er en meget god idé, hvor man fra år til år tager et bestemt emne op med relevans til Holberg og hans besiddelse i Tersløse fra 1747-54.

I år er emnet Holberg og hans forhold til forvalterne og bønderne, et emne, man efterhånden synes er noget fortærsket, for der er skrevet om det mange gange i artikler i både bøger og aviser, og så har vi jo "En fæstebondes liv", men nu vel, her får emnet vel for første gang sin egen, selvstændige fremstilling.

Om Bjørn Andersen, der er kultursociolog, bringer noget nyt, kan jeg ikke afgøre, men han kommer kompasset rundt med afstikkere til bl.a. Brorupgaard og Havrebjerg, og

skriver godt, osse med inddragelse af Holbergs forfatterskab og samtidsforholdene generelt. Dertil kommer fine farvebilleder, taget til lejligheden, og en flot opsætning, så man får lyst til at fordybe sig i teksten. Heftet er forsynet med noter og litteraturoversigt.

Bagsideflap

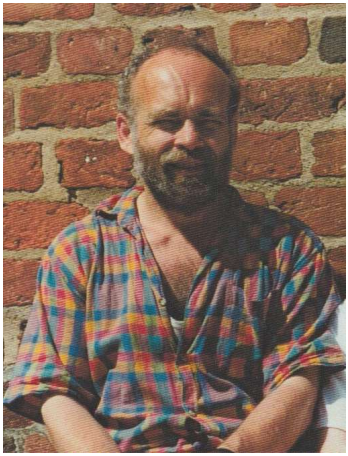

Bjørn Andersen

Født 1946 i Kbh.

Kultursociolog

Har arbejdet i industrien og haft administrativt og pædagogisk arbejde

Udgiver af internetmagasinet holberg.nu [2007-2026]

Digitaliseringer:

Frederik 3's Kongelov og Christian 5's Danske Lov

Jens Baggesen's *Jeppe*

Georg Brandes: *Ludvig Holberg*

Andre udgivelser:

Om arbejdslivets sociologi og om albansk historie